

Karolina Rak
Wydział Filologiczny
Uniwersytet Jagielloński

Autoreferat

Współczesny dyskurs odnowy religijnej z perspektywy propozycji Muḥammada Asada

Promotor: Prof. dr hab. Barbara Michalak – Pikulska

Podstawą pracy doktorskiej pt. *Współczesny dyskurs odnowy religijnej z perspektywy propozycji Muḥammada Asada* jest analiza poglądów tego bliżej w Polsce nieznanego myśliciela, ujętych w kontekście propozycji współczesnego dyskursu odnowy religijnej.

Muḥammad Asad (1900-1992) urodził się we Lwowie jako Leopold Weiss w rodzinie o długiej tradycji rabinackiej, jednak przez większość życia był znany pod imieniem i nazwiskiem przyjętym po konwersji i miał się zdaniem wielu okazać *darem współczesnej Europy dla świata islamu*¹. Przechodząc na islam w 1926 roku zaczął aktywnie angażować się w inicjatywę, związane z religijnym i intelektualnym przebudzeniem świata muzułmańskiego. Saudyjski publicysta ‘Abd ar-Raḥmān Aṣ-Ṣabīlī o postaci Asada napisał: *Polak i Austriak z urodzenia, Pakistańczyk z obywatelstwa, Hiszpan do śmierci, człowiek wielu narodów gdy chodzi o zainteresowanie jego osobą*². Już sama jego biografia jest pasjonująca. W trakcie swojego trwającego prawie wiek życia był przyjacielem króla Ibn Sa‘ūda, jednym z duchowych ojców idei Pakistanu, tłumaczem Koranu, ale przede wszystkim myślicielem, głęboko zaniepokojonym kondycją muzułmańskiej społeczności wiernych. Swoje pytania o regres świata islamu stawiał już w latach trzydziestych minionego wieku, a przybliżenie jego poglądów pozwoli umieścić go w kanonie myślicieli, wzywających do odnowy muzułmańskiej rzeczywistości.

Źródeł dotyczących jego życia i twórczości jest niewiele. Biografia austriackiego autora Günthera Windhagera, opisującego wczesny okres życia Asada jest najbardziej znaną pracą. Wzrost zainteresowania jego postacią widoczny jest od 2008 roku, począwszy od nazwania jego imieniem placu przed wiedeńską siedzibą Organizacji Narodów Zjednoczonych (co zbiegło się z premierą dokumentu *Der Weg nach Mekka – Die Reise des Muhammad Asad* Georg’a Mischa, przybliżającego jego niezwykle zyciorys i idee, które pozostawił po sobie jako

¹ Tytuł obszernego artykułu Murada Hofmanna jaki i opracowania zyciorysu, prac Asada jak i publikacji mu poświęconych pod redakcją pakistańskiego badacza Ikrama Chaghatai’ego

² ‘Abd ar-Raḥmān aṣ-Ṣabīlī, *Muḥammad Asad hibat al-islām li ūrūbā*, Medyna, 2011, s. 8.

swoją spuściznę) po szereg konferencji naukowych i realizację saudyjskiego serialu, ukazującego epizod życia Asada w Arabii, co ma stanowić jednocześnie możliwość przedstawienia nowoczesnej historii kształtującego się dopiero państwa Ibn Sa'ūda.

Literatura dotycząca myśli Muḥammada Asada pozostaje ograniczona. W Polsce nie jest dostępne żadne tłumaczenie jego publikacji, stąd praca przybliżająca myśl Asada także w kontekście kanonu idei odnowy muzułmańskiej jest pionierską próbą monografii tego autora. W pracy bazuję na materiale arabskim oraz angielskojęzycznym. W języku arabskim tłumaczenia doczekała się część prac Asada na czele ze wznawianą autobiografią *The Road to Mecca* (arab. tłumaczenie *Aṭ-ṭarīq ʾilā l-islām*), poprzez pierwszą zaangażowaną intelektualnie i politycznie pozycję *Islam at the Crossroads* (arab. tłumaczenie *Al-islām ʿala muftaraq aṭ-turuq*) po dzieło traktujące w sposób niezwykle szczegółowy o idei państwa muzułmańskiego i jego funkcjonowaniu *The Principles of State and Government in Islam* (arab. tłumaczenie *Manhāğ al-islām fī al-ḥukm*). *The Message of The Qur'an* pomimo tego, że stanowi tłumaczenie Koranu na język angielski, uchodzi za jeden z najczęściej komentowanych przekładów w świecie arabskim. Literatura arabska, odnosząca się do tegoż kontrowersyjnego tłumaczenia jest bogata, jednak większość prac, zwłaszcza artykułów i krótkich monografii skupia się na wątku konwersji Asada i jego fascynacji islamem.

W pracy dodatkowa uwaga poświęcona została także książce *This Law of Ours and other Essays*, która dotąd nie doczekała się arabskiego przekładu, choć stanowi niezwykle interesujący przegląd ewolucji myśli Asada, od zafascynowanego potencjałem islamu i jego cywilizacją poprzez punktującego najważniejsze słabości muzułmanów po osobę wyznającą pogląd, że muzułmanie w swojej uporczywości nie dojrżeli do zmian.

Muḥammad Asad jak wspomniano bywa nazywany *europjskim darem dla islamu*. ʿAbd ar-Raḥmān Aš-Šabīlī proponuje ciekawą inwersję tego przydomku, uważa bowiem, że ze względu na prace Asada, będące ważkim źródłem wiedzy i zrozumienia islamu na kontynencie europejskim należałoby nazwać go *darem islamu dla Europy*³. Podstawowym założeniem pracy jest uznanie Muḥammada Asada za myśliciela, wpisującego się w dyskurs odnowy muzułmańskiej, przy jednoczesnym podkreśleniu roli jaką odgrywa on w przybliżeniu złożoności problemów współczesnego islamu oraz tworzeniu spuścizny tej religii w Europie.

Celem pracy jest przedstawienie propozycji odnowy religijnej w oparciu o idee Muḥammada Asada oraz próba odnalezienia i oceny realnego wpływu jego wizji islamu

³ Ibidem, s.7.

przede wszystkim w kontekście ukazania jego twórczości na tle dyskusji o konieczności rewitalizacji gminy muzułmańskiej. Jego myśl i prace są także ukazane jako przykład źródła wiedzy o islamie oraz jego cywilizacji z perspektywy konwertyty, wywodzącego się z tradycji judeochrześcijańskiej.

Muhammad Asad proponował program odnowy społeczności muzułmańskiej w oparciu o zasady islamu w jego pierwotnej postaci. Pozwoliło to na ukazanie kompatybilności jego poglądów z zasadniczym projektem odnowy, opartym na kilku podstawach (uṣūl), a stworzonym w XIX wieku.

Zadaniami tağdīdu (odnowy) miałyby być przede wszystkim: uwolnienie myśli z bezmyślnego naśladownictwa; zrozumienie religii, w podobnym duchu jak przodkowie ummy, wyzbywszy się elementów konfliktu i zasad utrudniających dostrzeżenia pierwotnego obrazu wiary; powrót do pojmowania religii w oparciu o jej pierwotne źródła; oparcie religii o rozum ludzki, zbalansowania roli władzy nad ludźmi i kwestii sprawiedliwości⁴. Poszczególne etapy badań nad myślą Asada mają ukazać jego ewentualne odniesienia do poszczególnych problemów, co pozwalałoby go wpisać w ów dyskurs.

Ważnym dla struktury pracy czynnikiem jest ukazanie koncepcji odnowy i problemów tego zagadnienia z perspektywy konwertyty, wywodzącego się z cywilizacji zachodniej, także ze względu na wzrost świadomości europejskich muzułmanów, dla których Muhammad Asad jest znaczącą postacią, a jego dorobek postrzegany jest jako doskonała próba przybliżenia islamu w jego najczystszej formie niemuzułmańskiemu czytelnikowi, jak również niezwykle trafna diagnoza Zachodu i jego pogrążenia w duchowej pustce i materializmie. W pracy zdecydowano się na tradycyjną prezentację dorobku Muhammada Asada.

Początek badań stanowi wprowadzenie do koncepcji odnowy muzułmańskiej. Przedstawiony został historyczny rys początków idei odnowy wraz z towarzyszącym jej programem, a także ewolucja reformy muzułmańskiej z zaznaczeniem różnych tendencji wśród społeczności muzułmańskiej z uwzględnieniem krótkiej analizy problemów tworzenia typologii w odniesieniu do ruchów odrodzenia muzułmańskiego.

Zaprezentowane zostały główne problemy, z którymi świat muzułmański musi się ciągle mierzyć, takie jak podejście do tradycji, „sakralizacja” muzułmańskiej jurysprudencji i

⁴M. ‘Imāra, *Mustaqbaluna bayna at-tağdīd al-islāmī wal-ḥadāṭa al-ġarbiyya*, Kair 2003, s. 20.

wpływ takiego działania na petryfikację myśli muzułmańskiej. Odnowa – tağdīd postrzegana jest przez nich jako sposób na rozszerzenie wpływu religii i jej zasad na inne dziedziny życia.

Osobnej analizie podlega kwestia nomenklatury stosowanej w pracach arabskich oraz ewentualne tarcia, wynikające z odmienności rozumienia poszczególnych terminów oraz omówienie dyskusyjnego używania obcej terminologii do opisu zjawisk w islamie, czego przykładem mogą być takie zwroty jak „muzułmański protestantyzm”, „liberalny islam” etc.

Rozdział drugi zawiera szkic biograficzny, przedstawiający rozwój Asada jako muzułmanina zaangażowanego intelektualnie. Osobny fragment poświęcony jest narracji konwersji, z uwzględnieniem czynników, wpływających na proces konwersyjny. W odniesieniu do jego roli w kontekście odnowy, a także roli konwertytów w kształtowaniu postawy intelektualnej w islamie, zaprezentowano szczegółowo dorobek Asada.

Rozdział trzeci odnosi się do kilku kwestii powracających w pracach Asada. Zasadniczym pytaniem analizowanym w kontekście tego rozdziału jest to, co według niego stanowi przedmiot odnowy. Kolejnym zagadnieniem, przedstawionym w tej części, jest diagnoza kondycji współczesnych muzułmanów, zwłaszcza na tle sytuacji społeczeństw Zachodu. Tej części pracy towarzyszy szerszy opis dyskusji prowadzonych wśród intelektualistów świata islamu, przede wszystkim w kontekście roli islamu w ewentualnej odnowie stanu społeczności muzułmańskiej. Przywołano teorie postaci Mālika Bin Nabīego (1905-1973), którego diagnozy upadku świata muzułmańskiego zawarte w pracach *Šurūṭ an-naḥḍa* (Warunki odrodzenia) czy *Muškilat at-taqāfa* (Problem kultury) stanowią niezwykle ciekawy rozrachunek z dotychczasowym skupieniem na winie Zachodu i kolonializmu. Przywołanie jego idei w ramach pracy ma na celu ukazanie bardziej złożonej i teoretycznej analizy tematów, częstokroć podejmowanych w pracach Asada, mających jednak znacznie bardziej ogólny charakter. Mālik Bin Nabī natomiast opisał w sposób analityczny procesy, zachodzące w społeczeństwach i starał się stworzyć bardziej rozbudowane schematy rozwoju, regresu i upadku cywilizacji światowych.

Jedną z zasadniczych kwestii poruszanych w programie odnowy jest rola szariatu w funkcjonowaniu społeczeństwa. Problem sakralizacji muzułmańskiej jurysprudencji (fiqh) oraz problem naśladownictwa (taqlīd) i kwestia niezależnej interpretacji (iğtihād) został opisany w odniesieniu do prac współczesnych badaczy świata muzułmańskiego, częstokroć prawników, przedstawiających zagrożenia dla duchowego i intelektualnego stanu ummy, wynikających z tych postaw i możliwości rozwiązań, zgodnych z duchem nauczania islamu.

Rozdział poświęcony państwu stanowi przyczynek do analizy podwalin i funkcjonowania poszczególnych jego elementów z perspektywy postaci, uczestniczącej w tworzeniu Pakistanu i mogącej ocenić kierunek, jaki ów projekt przybrał, a podstawowe pytania, które podlegały rozpatrzeniu dotyczyły celu, jakiemu miałyby owe państwo służyć oraz głosu Asada w debacie o pojęciu demokracji w islamie.

Kwestia przekładu Koranu rozpatrzona została z dwóch perspektyw. Pokrótce opisane zostały różne idee związane z tekstem koranicznym, prezentowane przez takich myślicieli jak Muḥammad Šahrūr. Przede wszystkim jednak przybliżona została krytyczna analiza, oparta na kilku pracach, dotyczących tłumaczenia i egzegezy Asada, pokazująca interpretacje, wzbudzające kontrowersje w świecie arabskim. Asad uznawał, że każdy zapis koraniczny skierowany jest do ludzkiego rozumu i powinien być przez niego zrozumiany czy to dosłownie czy alegorycznie, co było źródłem sporów na temat zgodności jego przekładu z ortodoksją.

Asad jako człowiek pogranicza

Muḥammad Asad postrzegany jest jako człowiek pogranicza nie tylko jako reprezentant dwóch kultur, pełniący rolę mediatora, ale także jako myśliciel, którego przekonania można wpisać w ruch muzułmańskiego środka. Jego poglądy znajdują się na zbiegu zarówno tendencji modernistycznych, chociażby w jego rozumieniu roli rozumu w interpretowaniu źródeł jak i fundamentalistycznych, czego przykładem jest deklaracja o konieczności tworzenia państwowości w oparciu o szariat.

Muḥammad Asad jest jednym z wielu intelektualistów, krytykujących Zachód za narzucanie swoich rozwiązań cywilizacyjnych Wschodowi. Jego krytyczna postawa względem Zachodu stanowi jednak bardziej próbę ukazania bezmyślnego kopiowania negatywnych tendencji, przejawianych przez dotychczasowe cywilizacje i krytykę postaw, prezentowanych przez społeczność muzułmańską w obliczu rozrachunku z jej słabościami. W pracach Asada dostrzegalne są elementy, stanowiące później znakomitą część popularnych dyskursów, zarówno w ramach islamu, jak i oceny tożsamości Wschodu w spotkaniu z Zachodem, a jemu samemu przypisuje się wpływ na rozwój współczesnego ruchu fundamentalistów, ponieważ jego twórcy opierali się także na jego myśli. Pod wpływem dzieł Asada, zwłaszcza zaś *Islam at the Crossroads*, stanowiącego rozrachunek z duchowym stanem muzułmanów byli tacy myśliciele, jak Abū al-Ḥasan an-Nadwī, dla którego praca ta była punktem zwrotnym w kształtowaniu nowej ofensywnej postawy islamu, czy Sayyid Quṭb, który prawdopodobnie oparł częściowo o nią teorię znaną jako *crusaderism*, zakładając w niej istnienie planu

wyeliminowania islamu przez Zachód. Asad w późniejszych wydaniach swojej książki odnosił się do nadmiernie powierzchownego odczytania pewnego fragmentu jako totalnej krytyki i negacji Zachodu. Pierwsza lektura może wywołać wrażenie antyzachodniego manifestu, jednakże po dalszej analizie poglądów prezentowanych przez Asada nie tylko w tej pracy, ale i późniejszych tekstach można wnioskować, że jest to raczej próba diagnozy ogólnego upadku cywilizacyjnego.

Cytat, w którym Asad pisze, że *islam nie mógł być traktowany jako zwykły obiekt naukowych badań, ale jako oskarżony, stojący przed swoimi sędziami* może się wydać zapowiedzią krytyki badań orientalistycznych, która została przedstawiona w *Orientalizmie* Edwarda Saïda. Asad pisze we wspomnianym tekście o stronniczości orientalistów względem islamu, stawianiu siebie w roli oskarżyciela i zarzuca im taktykę selekcji dowodów, mających wesprzeć ich konkluzje, czego rezultatem jest zniekształcony obraz islamu⁵. Upatruje główne powody w podziale świata na Europejczyków i barbarzyńców, ale przede wszystkim w historii średniowiecznych wojen krzyżowych⁶, argumente obecnemu dziś w wielu pracach w świecie arabskim. Muḥammad Asad jest jednak przykładem uczciwości, czego dowodem było częstokroć rewizja głoszonych przez niego poglądów. W przypisie do powyżej przytoczonej uwagi odnotowuje bowiem zmianę w tendencji zarówno europejskiej, jak i amerykańskiej orientalistyki do negatywnego portretowania islamu.

Muḥammad Asad jako autor muzułmańskiego centrum

Muḥammad Asad wpisuje się w kontekst badań nad ideą odnowy muzułmańskiej, reprezentując swoimi poglądami nurt islamistycznego środka. Dla muzułmańskiego czytelnika teksty Asada mogą stanowić interesujący przykład analizy problemów współczesnego świata islamu z perspektywy konwertyty, dla nie-muzułmanina jego prace to znakomita systematyzacja idei tej religii i zachodzących w niej przemian.

Jedną z centralnych osi prac Asada jest diagnoza stanu społeczeństw muzułmańskich i próba zdefiniowania remedium koniecznego do przywrócenia świetności cywilizacyjnej islamu. Asad podkreśla konieczność świadomości celu odnowy, jakim dla niego samego bezsprzecznie pozostaje społeczność wiernych, nie zaś wyznawana przez nich religia, która w swojej istocie jest uniwersalna i niezmienna. Muzułmanie natomiast zaczęli traktować islam jako zestaw przepisów i rytuałów odbywanych zgodnie z tradycją, jednak bez należytego

⁵ M. Asad, *Islam at the Crossroads*, Dar al-Andalus, Gibraltar, s. 50.

⁶ *Ibidem*, s. 51.

przemyslenia ich znaczenia w życiu każdego indywidualnego wyznawcy, co powoduje zepchnięcie religii do sfery prywatnej.

Muhammad Asad w swoich pracach zarysowuje program odnowy w oparciu o kilka elementów. Prawo muzułmańskie (szariat) postrzega jako rdzeń islamu, *dotykający każdego aspektu ludzkiej egzystencji, będąc życiowym oddechem religii*⁷. Zdaniem Asada każdy wierzący powinien być w stanie pojąć zalecenia szariatu. Podstawą prawa są dla niego teksty Koranu i sunny, interpretowane w kontekście historyczno-kulturowym. Muzułmańska jurysprudencja (fiqh) jest korpusem przepisów o ludzkiej proveniencji, natomiast głównym problemem współczesnego systemu prawnego jest przesłonięcie ideału islamu zbiorem zaleceń prawnych, subiektywnymi opiniami i komentarzami, które stanowią skądinąd osobną literaturę przedmiotu, co prowadzi do niedostępności prawa dla przeciętnego muzułmanina. Asad obwinia teologów i prawników muzułmańskich o sprzyjanie stagnacji duchowej poprzez ograniczanie możliwości niezależnego rozumowania i nadawania tekstom oraz komentarzom normatywnym uświęconego charakteru. W niezależnej interpretacji (iğtihādzie), którą rozumie jako zdolność daną ludziom od Boga, Asad dostrzega możliwość reinwencji prawa muzułmańskiego zgodnie z duchem czasów i potrzeb wspólnoty, a zarazem czynnik wyzwolenia się z narastającego od wieków spetryfikowanego kanonu jurysprudencji, ściśle powiązanej z wykładniami konkretnych szkół prawnych i dopuszczającej wyłącznie ograniczone środki interpretacyjne.

Rozum odgrywa kluczową rolę w kontekście pojmowania i interpretowania tekstu Koranu, czego najlepszym świadectwem jest dedykowanie przekładu świętej księgi przez Asada „ludziom, którzy myślą”. Lektura powinna mieć charakter indywidualny, pogłębiający świadomość wyznawanej wiary u jednostki, a tekst tłumaczenia Asada i jego komentarz jest przykładem realizacji tego poglądu przez samego autora.

Zasadniczym elementem możliwości realizacji programu islamu jest dla Asada utworzenie państwa muzułmańskiego, w którym w oparciu o system szariatu, będącego realizacją doskonałości islamu, istniałaby równość dla wszystkich obywateli.

Myśl Asada to także obszerna krytyka muzułmanów. Nawiązanie do myśli Mālika Bin Nabīego doskonale eksponuje perspektywę myśli Asada i pozwala dostrzec kilka interesujących kwestii. Obaj ci myśliciele, których myśl przeżywa renesans, pisali nie tylko w podobnym czasie, ale także w okresie tak istotnych dla świata muzułmańskiego wydarzeń jak

⁷ M. Asad, *This Law of Ours and other Essays*, Islamic Book Trust, Kuala Lumpur, 1987, s. 20.

schyłek kolonializmu i nadejście epoki postkolonialnej, której towarzyszył rozrachunek z odzyskaną wolnością. Uderza, jak celnie Asad ujmuje wyzwania stojące przed muzułmańską społecznością w obliczu przemian, a w późniejszym czasie dokonuje trafnej analizy błędów muzułmanów, co pokazuje jak wpisuje się w intelektualną historię islamu i jego odnowy, pomimo tego, że wywodzi się z odmiennej tradycji.